

УДК 911.3:314.3(477)

DOI: 10.26565/2076-1333-2021-30-09

Катерина Сегіда

д. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: kateryna.sehida@karazin.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Ганна Карайченцева

студентка кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: annkaraichenceva61098@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3242-1216>

**ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ
(НА ПРИКЛАДІ НАРОДЖУВАНOSTІ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ)**

Актуальність демографічних проблем в Україні підсилюється, чому сприяє загострення демографічної кризи. Розглядаючи населення держави як єдину геодемографічну систему, розуміючи ступінь регіональної диференціації рівня народжуваності внаслідок специфічних умов та чинників, визначимо особливості впливу внутрішніх чинників самоорганізації геодемографічної системи, зокрема одного з геодемографічних процесів – народжуваності. Серед внутрішніх чинників зміни рівня народжуваності варто зазначити структурний та повікову інтенсивність народжуваності. В статті на основі аналізу даних офіційної статистики встановлено часові особливості динаміки рівня народжуваності в Україні, виявлено періоди мінімальних (1999-2002, 2018-2020 рр.) і максимальних значень (2011-2012 рр.) для визначення ступеню дії внутрішніх чинників на зміну загального показника. За допомогою методу стандартизації демографічних коефіцієнтів визначено ступінь впливу структури населення та повікової інтенсивності народжень на зміну рівня народжуваності в розрізі регіонів України. За досліджуваній період відбулась як зміна вікової структури, так і зміна повікових показників народжуваності, що і призвело до значного впливу на зміну народжуваності, проте ступінь впливу кожного з наведених факторів для досліджуваних регіонів є різним.

Розглядаючи вплив внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності, зазначимо, що збільшення рівня народжуваності 2002-2012 рр. є результатом, в першу чергу, зміни повікової інтенсивності народжуваності, зокрема збільшення показників у середніх та старших фертильних групах (+40%); зниження рівня народжуваності 2012-2018 рр. – змін у віковій структурі населення, зокрема зменшення чисельності населення у молодших групах фертильного віку (-11,5%). Оцінка впливу внутрішніх чинників за весь період свідчить про негативні зміни структури населення та погавлення репродуктивної поведінки у середніх та старших вікових групах жінок. За допомогою статистичного аналізу визначено місце особливості впливу кожного з внутрішніх факторів, що обумовлюють рівень народжуваності, в розрізі регіонів України, окреслено виявлені структурно-динамічні особливості рівня народжуваності в регіонах України.

Ключові слова: населення, геодемографічна система, геодемографічний процес, народжуваність, регіони України.

Екатерина Сегіда, Анна Карайченцева. ВНУТРЕННИЕ ФАКТОРЫ ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА (НА ПРИМЕРЕ РОЖДАЕМОСТИ В РЕГИОНАХ УКРАИНЫ)

Актуальность демографических проблем в Украине усиливается, чему способствует обострение демографического кризиса. Рассматривая населения государства как единую геодемографическую систему, понимая степень региональной дифференциации уровня рождаемости вследствие специфических условий и факторов, определим особенности влияния факторов самоорганизации геодемографической системы, в частности одного из геодемографических процессов – рождаемости. Среди факторов изменения уровня рождаемости стоит отметить структурный и повозрастную интенсивность рождаемости. В статье на основе анализа данных официальной статистики установлены временные особенности динамики уровня рождаемости в Украине, выявлены периоды минимальных (1999-2002, 2018-2020 гг.) и максимальных значений (2011-2012 гг.) Для определения степени воздействия факторов на изменение общего показателя с помощью метода стандартизации демографических коэффициентов определена степень влияния структуры населения и повозрастной интенсивности рождаемости на изменение уровня рождаемости в разрезе регионов Украины. За исследуемый период произошло как изменение возрастной структуры, так и изменение повозрастных показателей рождаемости, что и привело к значительному влиянию на изменение рождаемости, однако степень влияния каждого из приведенных факторов для исследуемых регионов различен.

Рассматривая влияние факторов на изменение уровня рождаемости, отметим, что увеличение уровня рождаемости 2002-2012 гг. является результатом, в первую очередь, изменения повозрастной интенсивности рождаемости, в частности увеличение показателей в средних и старших фертильных группах (+ 40%); снижение уровня рождаемости 2012-2018 гг. – изменений в возрастной структуре населения, в частности уменьшение численности населения в младших группах фертильного возраста (-11,5%). Оценка влияния факторов за весь период свидетельствует о негативных изменениях структуры населения и активизации репродуктивного поведения в средних и старших возрастных группах женщин. С помощью статистического анализа определено место особенности влияния каждого из внутренних факторов, обуславливающих уровень рождаемости, в разрезе регионов Украины, очерчены обнаружены структурно-динамические особенности рождаемости в регионах Украины.

Ключевые слова: население, геодемографическая система, геодемографический процесс, рождаемость, регионы Украины.

Kateryna Sehida, Hanna Karaichentseva. INTERNAL FACTORS OF THE GEODEMOGRAPHIC PROCESS (ON THE EXAMPLE OF FERTILITY IN THE REGIONS OF UKRAINE)

The urgency of demographic problems in Ukraine is growing, which contributes to the aggravation of the demographic crisis. Considering the population of the state as a single geodemographic system, understanding the degree of regional differentiation of the birth rate due to specific conditions and factors, determine the characteristics of the internal factors of self-organization of the geodemographic system, including one of the geodemographic processes - birth rate. Among the internal factors of change in the birth rate is the structural and age-related birth rate. The article, based on the analysis of official statistics, establishes the temporal features of the dynamics of the birth rate in Ukraine, identifies the periods of minimum (1999-2002, 2018-2020) and maximum values (2011-2012) to determine the degree of internal factors to change the overall indicator. Using the method of standardization of demographic coefficients, the degree of influence of population structure and age, intensity of births on the change in the birth rate in terms of regions of Ukraine was determined. During the study period there was a change in the age structure and change in age-specific fertility rates, which led to a significant impact on the change in fertility, but the degree of influence of each of these factors for the studied regions is different.

Considering the influence of internal factors on the change in the birth rate, we note that the increase in the birth rate in 2002-2012 is primarily the result of changes in the age-specific birth rate, including an increase in middle and older fertile groups (+ 40%); decrease in the birth rate in 2012-2018 - changes in the age structure of the population, in particular decrease in the population in the younger groups of fertile age (-11.5%). The assessment of the influence of internal factors for the whole period shows negative changes in the population structure and the revival of reproductive behavior in middle and older age groups of women. With the help of statistical analysis the place of peculiarities of influence of each of the internal factors determining the birth rate in the context of the regions of Ukraine is determined, the revealed structural and dynamic features of the birth rate in the regions of Ukraine are outlined.

Keywords: population, geodemographic system, geodemographic process, fertility, regions of Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність демографічних проблем в Україні підсилюється, чому сприяє загострення демографічної кризи. Розгляд населення як геодемографічну систему, що саморозвивається та самоорганізується, а також ідентифікація розвитку геодемографічної системи та геодемографічного процесу як частини суспільно-географічного процесу, зумовлює вивчення окремих аспектів, у тому числі внутрішніх та зовнішніх чинників та ресурсів саморозвитку [9]. Розуміючи геодемографічний процес як закономірну послідовність моментів розвитку геодемографічної системи, яка підпорядкована законам суспільного розвитку та характеризує зміни життєдіяльності територіальних спільностей людей, зумовленими внутрішніми суперечностями [9], науково обґрунтованим є розгляд і виявлення його внутрішніх чинників. Розглядаючи населення держави як єдину геодемографічну систему, розуміючи ступінь регіональної диференціації рівня народжуваності внаслідок специфічних умов та чинників, визначимо особливості впливу внутрішніх чинників самоорганізації геодемографічної системи, зокрема одного з геодемографічних процесів – народжуваності. Серед внутрішніх чинників зміни рівня народжуваності варто зазначити структурний та повікову інтенсивність народжуваності; встановлення ступеню дії кожного з них дозволить оцінити роль різних структурних чинників як у детермінації рівнів народжуваності, так і їх зміни в просторово-часовому вимірі.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Питання визначення чинників, які обумовлюють тенденції перебігу такого геодемографічного процесу, як народжуваність, широко обговорюється у науковій літературі здебільшого фахівцями у галузі соціології, демографії. Так, В.К. Оппенгеймер розкриває сенс теоретичних точок зору, які формують уявлення про роль соціального різноманіття та нерівності у впливі на демографічну поведінку. Автор розглядає такі аспекти, як: теорію референтних груп та аналіз життєвого шляху (на прикладі того, що перехід до народжуваності в Європі був швидше результатом культурних явищ, а не адаптацією до мінливих обмежень економічного розвитку), пояснення

щодо демографічної поведінки Істерліна щодо розміру когорти (розглядається як приклад поєднаної ролі зміни уподобань та зміни економічних обмежень у створенні почуття відносної деривації), а також поєднання ролі соціально-економічних нерівностей та життєвого шляху у впливі на демографічну поведінку (на прикладі змін у відносній економічній депривації протягом циклу розвитку сім'ї в сім'ях середнього та робітничого класу) [1].

Щодо одного з найголовніших аспектів народжуваності, С.Ю. Аксьонова в своїй статті розглянула особливості дітонородження у жінок середнього віку. Авторка зазначає, що не лише біологічний аспект народження дитини відіграє значну роль, а й соціально-психологічний, що базується на можливості не тільки народити здорову дитину, а й виховати її, дати належну освіту, уникнути конфлікту різних поколінь тощо. Основною передумовою пізнього материнства авторка визначає – «..прагнення молодих жінок спочатку здобути освіту, зробити певні кроки у професійній кар'єрі, зайняти прийнятну для себе соціальну позицію, досягти пристойного рівня матеріального добробуту, а вже потім зосередитись на ролі матері» [2]. С.Ю. Аксьонова підкреслює, що частка жінок, яка народжує дітей в середньому віці значно збільшилась в роки економічної кризи, результатом якої намагання «компенсувати роки материнства».

Загальну трансформацію та динаміку народжуваності в Україні досліджував Б.О. Крімер, який зазначив, що характер демографічних процесів не був стабільним та набирав різних обертів в наслідок численних історико-політичних, економічних та суспільних трансформацій. Також, автор зазначав, що особливості скорочення кількості народжених мають характер регіональної трансформації. Також, перекидаючись з матеріалами статей С.Ю. Аксьонової автор звертає увагу на зміни народжуваності жінок різного віку через соціальні катастрофи, кризові періоди й глобальні тенденції до зниження народжуваності [5].

Структурні характеристики народжуваності та

демографічні фактори динаміки досліджував І.О. Курило, який розглядав основні ознаки структурних розподілів новонароджених, до яких включав: вік матері, черговість народження, шлюбний стан матері й основні показники відтворення населення (смертність, тривалість життя тощо). Автор у своєму дослідженні виокремлює, що динаміка є нестабільною через зміни у віковій структурі дітонародження (зростання кількості народжених дітей у матерів старшого віку), зростанням показників смертності, уповільнення формування сім'ї та дітонародження, а також через зростання значущості взаємозв'язку між тривалістю життя жінок й середнім віком матері при народженні дитини [6].

У наших попередніх дослідженнях було встановлено внутрішні та зовнішні чинники геодемографічного процесу [9], визначено методичні основи визначення впливу структурних чинників демографічних процесів [10], виявлено загально-державні структурно-динамічні особливості народжуваності [8], окреслено регіональні особливості відтворення населення України [11] тощо.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень за даною проблематикою, відкритими залишаються питання: який вплив на загальний рівень народжуваності мають зміни статеві-вікової структури населення в регіонах України? Який вплив на загальний рівень народжуваності мають зміни повікової інтенсивності народжуваності в регіонах України? Який сумарний вплив внутрішніх чинників, що обумовлюють рівень народжуваності, в розрізі регіонів України? Які просторові моделі структурно-динамічних особливостей народжуваності в регіонах України?

Метою даної публікації є визначення ступеню дії внутрішніх чинників геодемографічного процесу на матеріалах народжуваності в розрізі регіонів України. Реалізація зазначеної дослідницької мети зводиться до виконання наступних **завдань**: на основі аналізу даних офіційної статистики встановити часові особливості динаміки рівня народжуваності в Україні, виявити періоди мінімальних і максимальних значень для визначення ступеню дії внутрішніх чинників на зміну загального показника; за допомогою методу стандартизації демографічних коефіцієнтів визначити ступінь впливу структури населення та повікової інтенсивності народжень на зміну рівня народжуваності в розрізі регіонів України; за допомогою статистичного аналізу визначити місце особливості впливу кожного з внутрішніх факторів, що обумовлюють рівень народжуваності, в розрізі регіонів України, окреслити виявлені структурно-динамічні особливості рівня народжуваності в регіонах України.

Для складання інформаційної бази дослідження були використані статистичні дані та матеріали Державної служби статистики України [3, 4], статистичні щорічники та інформаційні матеріали Територіальних відділів держстату (Головних управлінь статистики в регіонах України), результати власних роз-

рахунків. У роботі вплив внутрішні чинників розвитку геодемографічної системи встановлено за допомогою стандартизації демографічних показників, структурно-динамічного та просторово-статистичного аналізу змін статево-вікової структури населення та повікової інтенсивності народжуваності в Україні та в розрізі її регіонів, що виконано на основі даних офіційної статистики за період 2001-2018 рр. без урахування АР Крим, Луганської та Донецької областей через брак даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Часова диференціація рівня народжуваності в Україні (рис. 1) має в собі відображення дії сукупності чинників різної природи, соціально-економічних і суспільно-політичних змін в українському суспільстві, що і призвело до суттєвих демографічних перетворень. Аналізуючи динаміку рівня народжуваності, має відзначити період його стрімкого зменшення наприкінці минулого століття та період стабільно низького рівня на зламі століть (1999-2002 рр.), період поступового збільшення рівня народжуваності (2003-2007 рр.) та період найвищих показників (2008-2014 рр.), зниження рівня народжуваності (починаючи з 2012 року і дотепер) і майже повторення історичного мінімуму за роки незалежності України (7,8 % у 2020 році). Оскільки із зазначеного періоду можна виділити три піки: низький рівень у 2000-2002 році, найвищий – 2012 р., низький 2018-2020 р., спираючись саме на ці реперні роки, встановимо вплив внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності в Україні та усіх її регіонах.

За допомогою методу стандартизації для встановлення ступеню впливу внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності в Україні, який передбачає прийняття за стандарт вікової структури населення – у першому випадку, та повікових коефіцієнтів народжуваності – у другому [10], спираючись на дані офіційної статистики [3], визначено вплив кожного із цих чинників у розрізі усіх регіонів України за визначені періоди.

Структурно-динамічний аналіз динаміки зміни рівня народжуваності в Україні та її регіонах (таблиця 1) свідчить про значні зрушення, в тмоч числі в розрізі окремих регіонів. Так, розглядаючи динамку за період 2002-2018 рр., для України різниця значень складає +1 %, із визначенням за підперіодами: +3,8 % за період 2002-2012 рр., -2,7 % за період 2012-2018 рр. Розглядаючи вплив внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності, зазначимо, що для першого підперіоду найбільше значення мають чинники зміни повікової інтенсивності народжуваності, зокрема збільшення показників у середніх та старших фертильних групах (+4 %), у другому підперіоді – зміни у віковій структурі населення, зокрема зменшення чисельності населення у молодших групах фертильного віку (-1,15 %). Загалом, розглядаючи весь досліджуваний період, то позитивне значення впливу повікової інтенсивності народжуваності на рівень народжуваності (+2,9 %) мають більший та позитивний вплив, на відміну від змін вікової структури (-0,8 %).

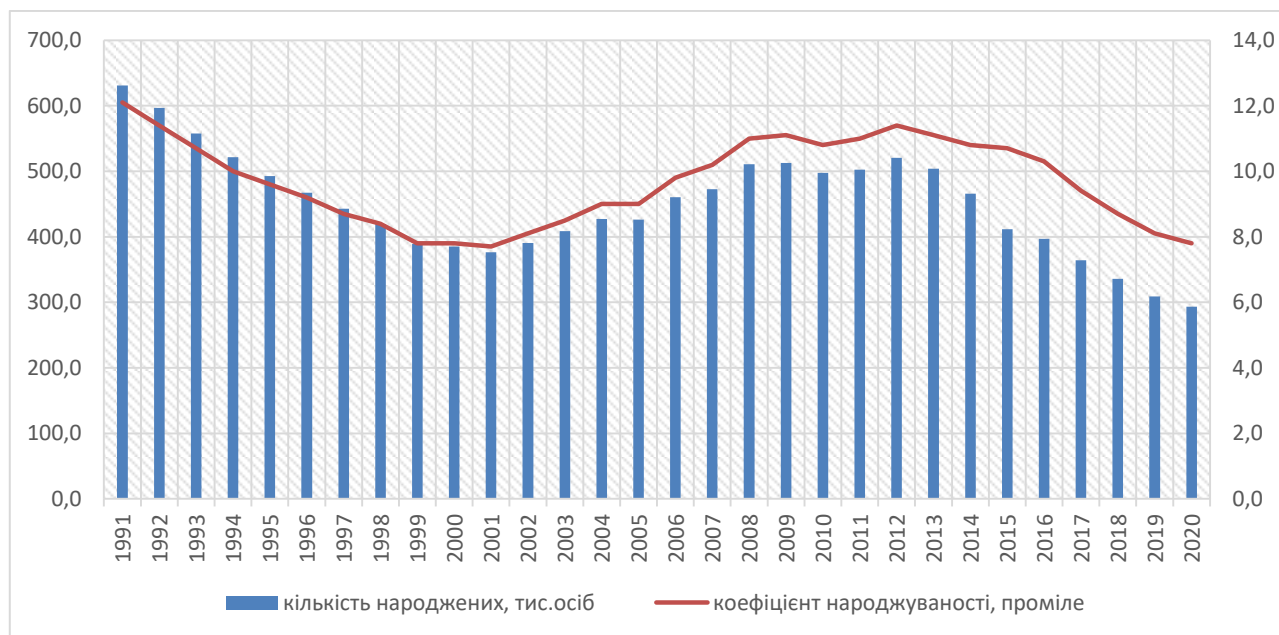

Рис. 1. Динаміка рівня народжуваності в Україні за період 1991-2020 рр. (побудовано за даними [3])

Таблиця 1

Зміни рівня народжуваності в регіонах України та значення внутрішніх чинників
(складено за результатами обчислень)

	Зміна рівня народжуваності, ‰			Значення впливу повікової інтенсивності народжуваності на рівень народжуваності, ‰			Значення впливу структури населення на рівень народжуваності, ‰		
	2002-2012	2012-2018	2002-2018	2002-2012	2012-2018	2002-2018	2002-2012	2012-2018	2002-2018
Україна	3,82	-2,75	1,07	4,04	-0,86	2,94	0,34	-1,15	-0,80
Вінницька	3,12	-3,07	0,05	3,40	-1,82	1,49	0,50	-0,89	-0,50
Волинська	4,01	-3,85	0,16	3,51	-2,58	0,96	0,76	-1,27	-0,59
Дніпропетровська	4,04	-3,37	0,67	4,55	-1,86	2,45	0,14	-1,25	-1,05
Житомирська	3,80	-3,48	0,32	4,21	-2,33	1,74	0,47	-0,80	-0,41
Закарпатська	4,55	-4,08	0,47	4,32	-2,69	1,56	0,30	-1,47	-1,10
Запорізька	3,40	-3,11	0,29	3,81	-1,56	2,04	0,24	-1,20	-0,93
Івано-Франківська	2,94	-3,15	-0,20	2,56	-2,25	0,38	0,60	-0,87	-0,38
Київська	5,02	-3,51	1,51	5,13	-2,99	2,22	0,48	-0,73	-0,40
Кіровоградська	3,49	-3,05	0,44	4,47	-1,55	2,67	0,19	-1,05	-0,89
Львівська	2,97	-2,64	0,33	2,69	-1,79	0,92	0,62	-0,80	-0,26
Миколаївська	3,82	-3,43	0,39	4,32	-1,85	2,26	0,17	-1,26	-1,08
Одеська	4,52	-2,96	1,56	4,68	-1,79	2,78	0,18	-1,14	-0,91
Полтавська	3,21	-2,67	0,54	3,75	-1,28	2,30	0,28	-1,01	-0,77
Рівненська	4,60	-4,28	0,32	4,19	-3,31	0,91	0,62	-1,04	-0,48
Сумська	2,97	-3,10	-0,13	3,59	-1,71	1,66	0,36	-0,98	-0,68
Тернопільська	2,49	-3,13	-0,64	2,49	-1,98	0,46	0,55	-0,89	-0,43
Харківська	3,33	-2,59	0,74	3,60	-1,45	2,01	0,23	-0,99	-0,73
Херсонська	3,50	-2,95	0,55	4,19	-1,40	2,59	0,11	-1,20	-1,08
Хмельницька	2,99	-2,83	0,15	3,37	-1,58	1,73	0,40	-0,91	-0,63
Черкаська	3,32	-2,90	0,42	3,66	-1,60	1,89	0,45	-0,92	-0,52
Чернівецька	3,36	-3,12	0,25	2,99	-2,21	0,75	0,57	-0,93	-0,34
Чернігівська	2,77	-2,64	0,13	3,23	-1,27	1,84	0,64	-0,84	-0,38
м. Київ	4,65	-0,15	4,50	3,52	0,95	4,37	0,40	-1,62	-0,98

Тож, обчислення за умови стандартизації вікової структури дозволили визначити стандартизований загальний коефіцієнт народжуваності, який за період 2002-2012 роки показав різницю між реальним значенням та отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України в цілому 4 %, або 40 %, тобто лише через відмінності у показниках повікової інтенсивності народжуваності (зокрема – за рахунок збільшення останнього) загальний рівень народжуваності в Україні за наведений період по зазначених регіонах мав би збільшитись на 40 %. Серед усіх регіонів України значно більша диференціація (рис. 2, 3): від 24-26 % у Тернопільській, Івано-Франківській та Львівській областях, до 45-51 % у Дніпропетровській, Одеській та Київській областях. Тут маємо відзначити, що ступінь впливу зміни повікових інтенсивностей народжуваності має найбільше значення для населення України в цілому, особливо для високо урбанізованих регіонів. Збільшення рівня народжуваності тут спостерігається в наслідок реалізації відкладених народжень та пізнього материнства. Для західноукраїнських областей показники народжуваності традиційно є вищими, значення зміни повікових інтенсивностей народжуваності є значно нижчими.

Для порівняння чинника впливу повікової інтенсивності народжуваності та чинника вікової структури за стандарт беруться повікові коефіцієнти. За період 2002-2012 рр. різниця між отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України складає 0,3 %, або 3,4 %; тобто через відмінності у віковій структурі населення (зокрема, за рахунок збільшення чисельності жінок фертильного віку)

загальний рівень народжуваності за наведений період мав би збільшитись в Україні на 3,4 %. Диференціація серед регіонів України суттєва: від 1-1,8 % у Херсонській, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Кіровоградській областях, до 6-7,5 % у Івано-Франківській, Рівненській, Львівській, Чернігівській, Волинській областях (рис. 2, 3). Таким чином, має місце протилежна тенденція: західні регіони України відчувають збільшення показника народжуваності за рахунок збільшення в структурі населення жінок фертильного віку при традиційно високому рівні народжуваності, відповідно за таких змін, показник зростає. Протилежна ситуація відбувається у Херсонській, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Кіровоградській областях: збільшення когорти жіночого населення репродуктивного віку в значно меншій ступені впливає (1,5 %) на реальний рівень народжуваності, що пояснюється здебільшого демографічною поведінкою населення та сучасними соціально-психологічними установками в суспільстві.

Таким чином, за перший досліджуваний підперіод 2002-2012 рр. найбільші зміни рівня народжуваності спостерігаються Київській, Рівненській, Закарпатській, Одеській областях та місті Києві (рис. 2, 3), зокрема збільшилися на 4,5-5 %. Найменші – у Тернопільській та Чернігівській областях, зокрема збільшилось на 2,5 %. Провідна роль у збільшенні рівня народжуваності належить зміні повікової інтенсивності народжень. За рахунок позитивних змін структури населення підвищення рівня народжуваності спостерігається переважно у західноукраїнських областях.

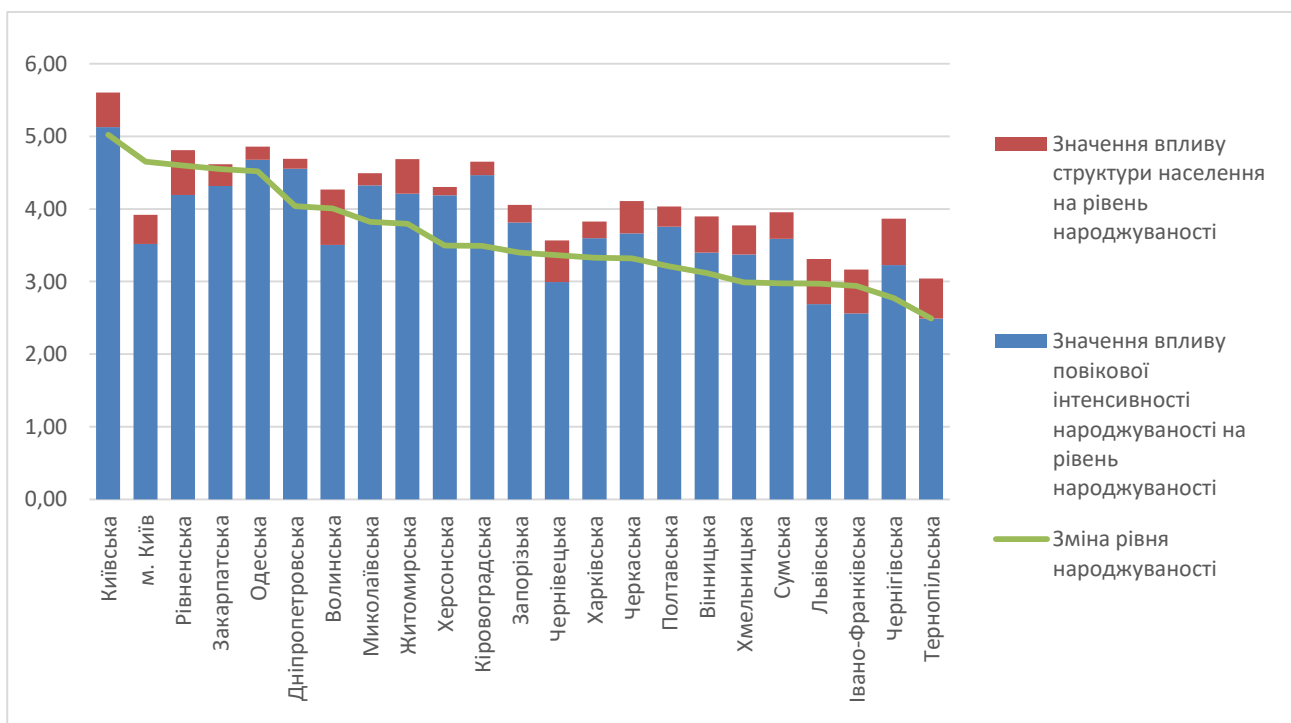

Рис. 2. Зміни рівня народжуваності в регіонах України та значення внутрішніх чинників, 2002-2012 рр. (побудовано за даними [таблиці 1])

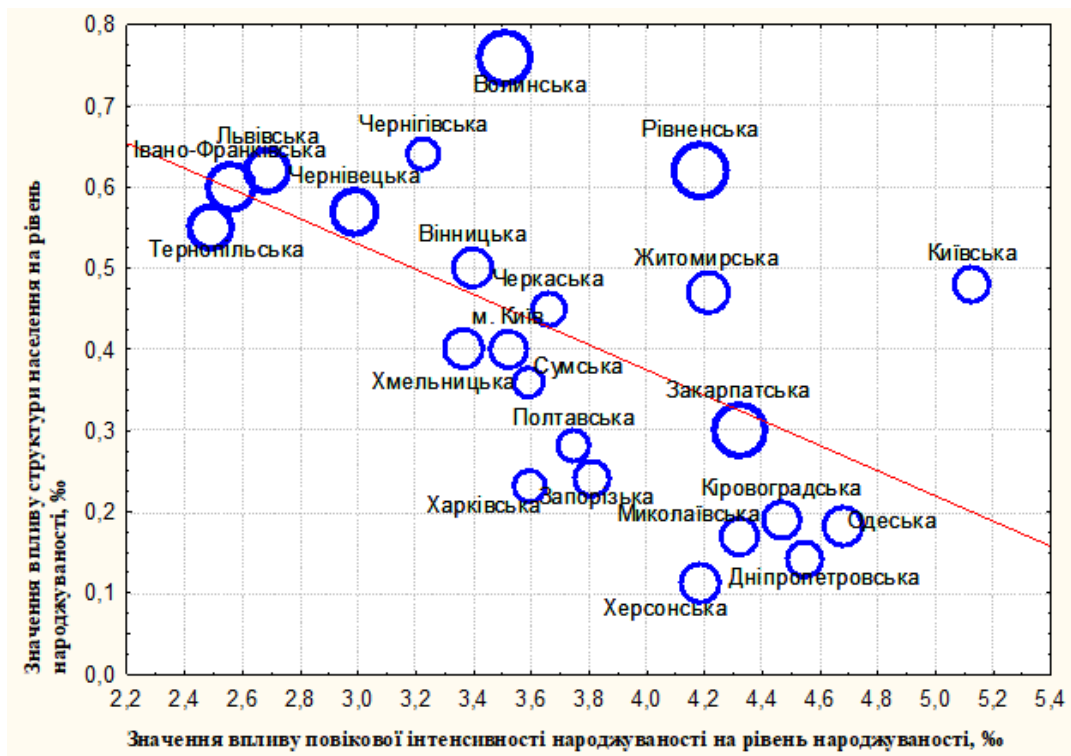

Рис. 3. Розподіл регіонів України з впливом внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності за період 2002-2012 рр. (побудовано за даними [таблиці 1; 3, 4])

Обчислення за умови стандартизації вікової структури населення дозволили визначити стандартизований загальний коефіцієнт народжуваності, який за період 2012-2018 роки виявився нижчим, ніж реальний показник по Україні: різниця між отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України в цілому складає -0,8 ‰, або -8,5 ‰, тобто лише через відмінності у показниках повікової інтенсивності народжуваності (зокрема – за рахунок зменшення останнього) загальний рівень народжуваності за наведений період мав би зменшитись на 8,5 ‰. Серед усіх регіонів України (рис. 4, 5) значно більша диференціація: лише столиця має додатне значення впливу повікової інтенсивності народжуваності (+9,5 ‰), в усіх інших регіонах від’ємне значення, що пояснює зменшення рівня народжуваності від 12% (Полтавська та Чернігівська області) до 33 % (Рівненська область). Можна говорити про сенсibiliзованість системи до зовнішніх чинників, що відобразилось і на структурних характеристиках. Що до другого показника, то за період 2012-2018 рр. різниця між отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України має від’ємне значення та складає 1,1 ‰, або 11,5 ‰. Таким чином, через відмінності у віковій структурі населення (зокрема, за рахунок зменшення чисельності жінок певних груп фертильного віку) загальний рівень народжуваності за період 2012-2018 рр. мав би зменшитись в Україні на 11,5 ‰. Дана негативна тенденція притаманна усім без виключенням регіонам України, диференціація наступна (рис. 4, 5): від 7-8 ‰ у Львівській, Житомирській, Київській областях, до 14,7-16% у Закарпатській області та місті Києві. Тож, за рахунок зміни у віковій структурі населення, зокрема суттєве

скорочення чисельності у вікових групах 15-29, суттєво мав знизитися й рівень народжуваності.

Таким чином, за другий досліджуваний підперіод 2012-2018 рр. усі регіони України мають негативну тенденцію зміни рівня народжуваності: найменші темпи зменшення рівня народжуваності зафіксовані у столиці (-0,15 ‰), найбільші – у Київській, Волинській, Закарпатській, Рівненській областях, зокрема на 4,5-5 ‰. Роль зміни повікової інтенсивності народжень у зменшенні рівня народжуваності значно менша, проте у більшості регіонів переважаюча.

За весь досліджуваний період 2002-2018 роки за умови стандартизації вікової структури населення, різниця між отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України в цілому складає 2,9 ‰, або 29 ‰. Серед усіх регіонів України диференціація наступна (рис. 6, 7): від 4% у Тернопільській та Івано-Франківській областях, до 25-27 ‰ у Дніпропетровській, Херсонській, Кіровоградській, Одеській областях, 44 ‰ у місті Києві. Тож, ступінь впливу зміни повікових інтенсивностей народжуваності має вагоме значення для населення України, по-різному проявляючись у регіонах. За умови стандартизації повікової інтенсивності народжуваності, за період 2002-2018 рр. різниця між отриманими загальними стандартизованими коефіцієнтами для України має від’ємне значення та складає 0,8 ‰, або 8 ‰. Таким чином, за рахунок зменшення чисельності жінок молодших вікових груп фертильного віку, загальний рівень народжуваності за період 2002-2018 рр. мав би зменшитись в Україні на 8 ‰. Дана негативна тенденція притаманна усім без виключенням регіонам України, диференціація наступна: від 2,5-3,5 ‰ у Львівській та Чернівецькій областях до 10,5-

11 % у Закарпатській, Херсонській, Миколаївській та Дніпропетровській областях (рис. 6, 7). Таким чином, за рахунок зміни у віковій структурі населення, зокрема суттєве скорочення чисельності жіночого населення у вікових групах 15-29, мав знизитися

рівень народжуваності за період 2002-2018 рр. Менше дану негативну тенденцію відчувають регіони із традиційно високим рівнем народжуваності та меншими диспропорціями структури населення.

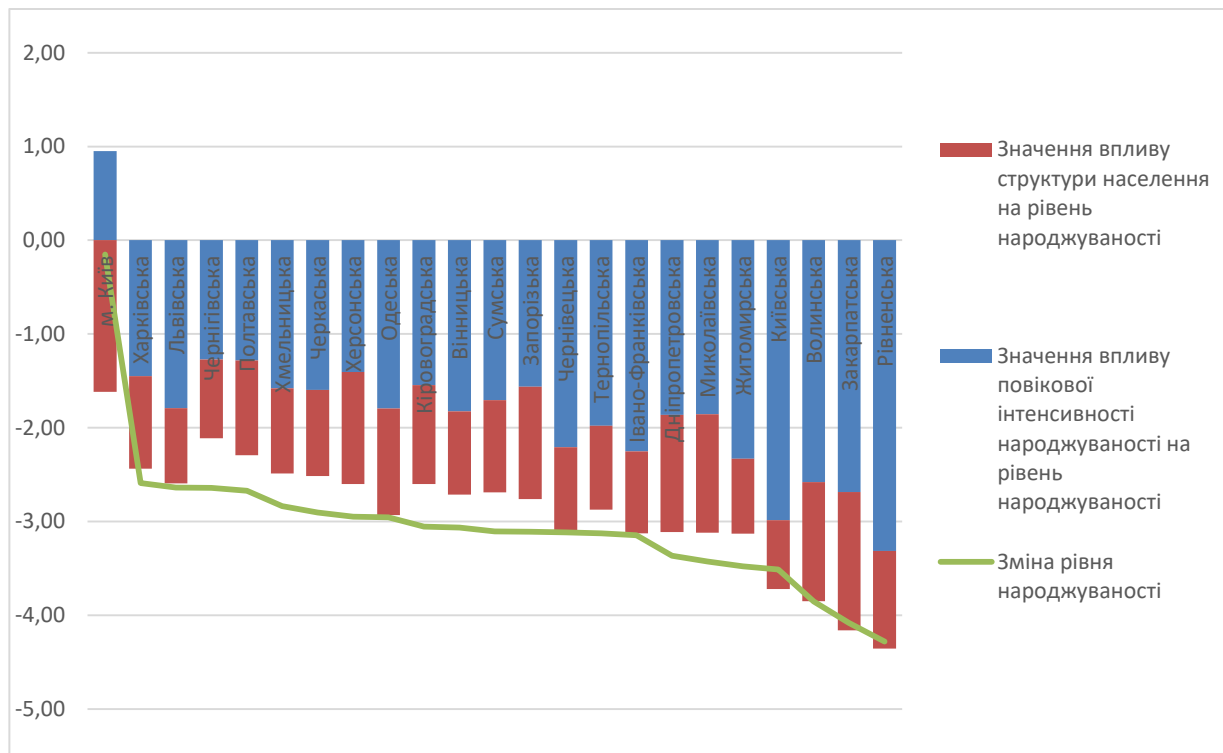

Рис. 4. Зміни рівня народжуваності в регіонах України та значення внутрішніх чинників, 2012-2018 рр. (побудовано за даними [таблиці 1])

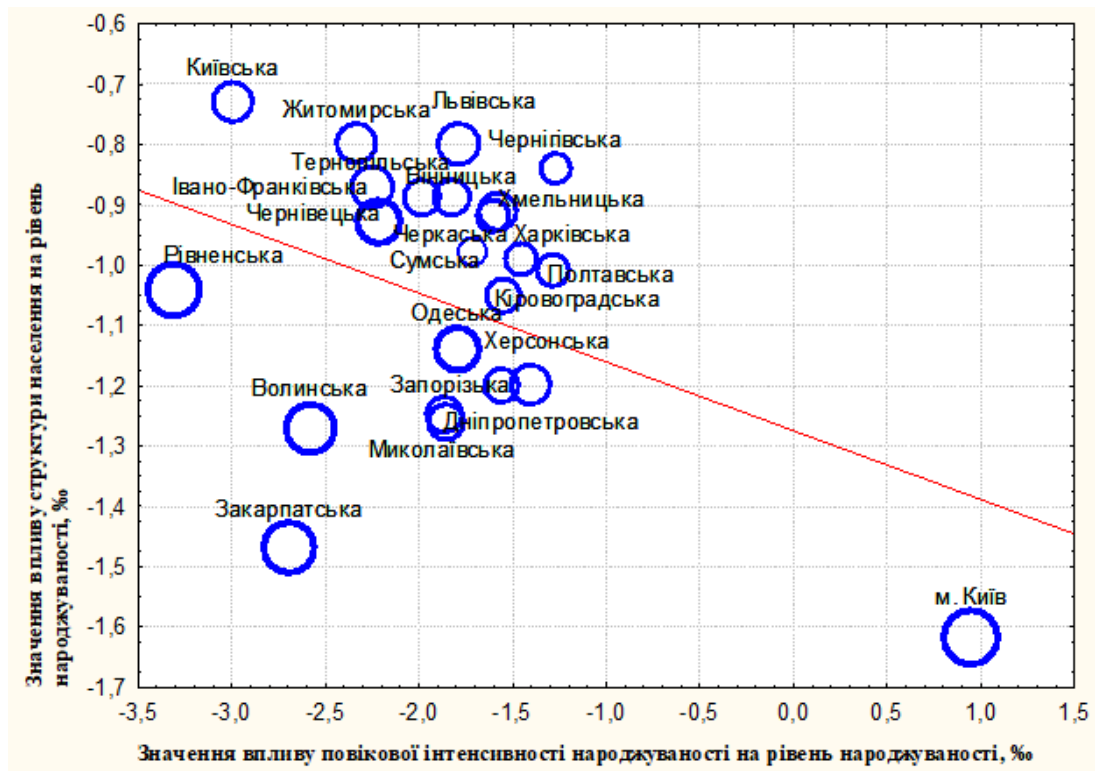

Рис. 5. Розподіл регіонів України з впливом внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності за період 2012-2018 рр. (побудовано за даними [таблиці 1; 3, 4])

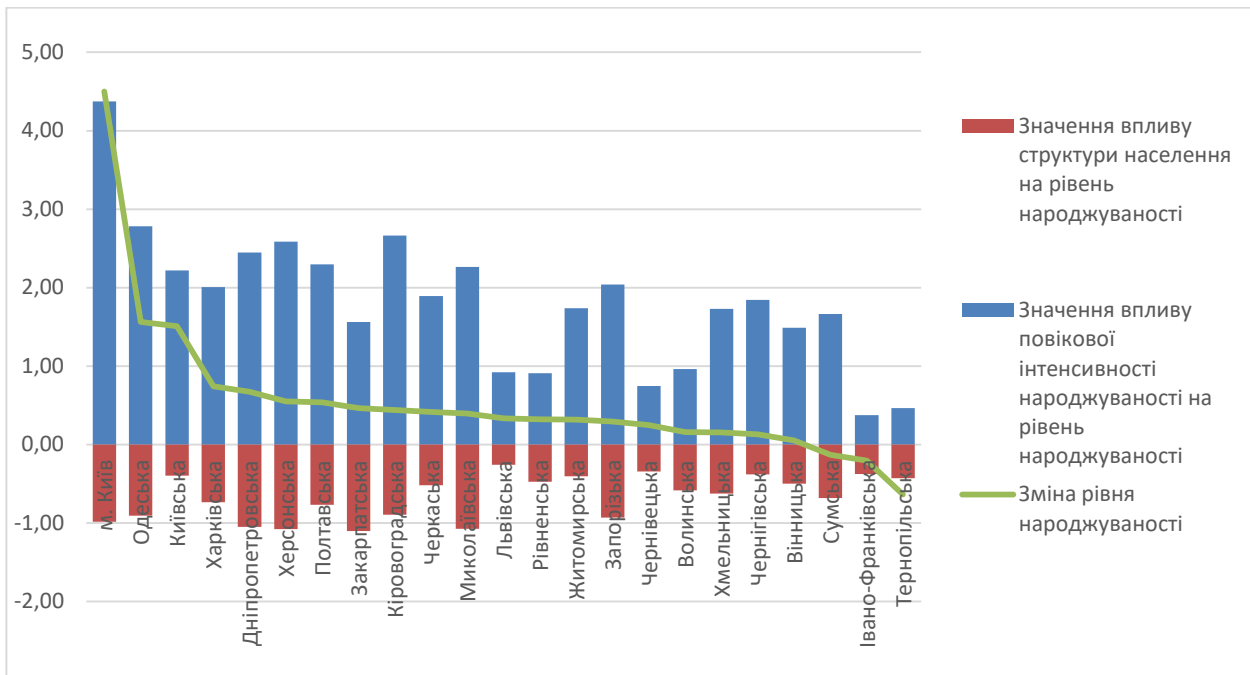

Рис. 6. Зміни рівня народжуваності в регіонах України та значення внутрішніх чинників, 2002-2018 рр. (побудовано за даними таблиці 1)

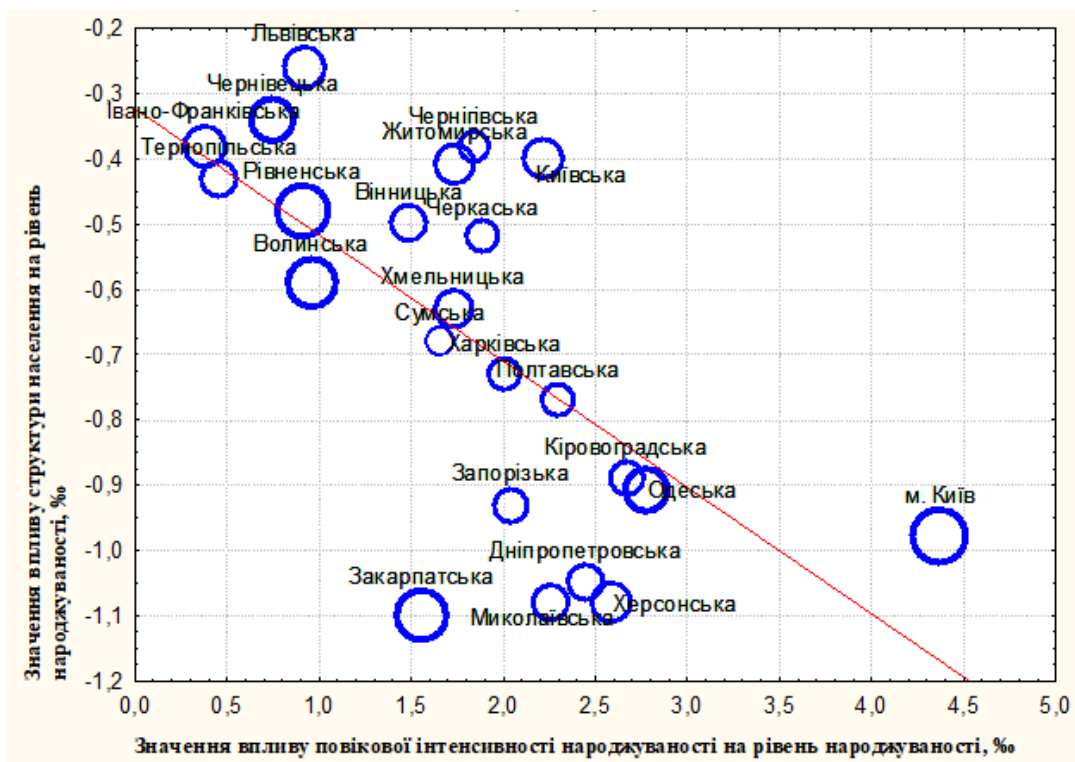

Рис. 7. Розподіл регіонів України з впливом внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності за період 2002-2018 рр. (побудовано за даними [таблиці 1; 3, 4])

У цілому за період 2002-2018 рр. різниця між реально існуючими загальними коефіцієнтами народжуваності складає для України 1,07 ‰ або 10,7 %, для міста Києва – 4,5 ‰ або 45 %, для Харківської області та Львівської областей – 1,5 ‰ або 15 %. Тобто, підвищення рівня народжуваності в Україні в більшій мірі відбувається за рахунок підвищення

повікових коефіцієнтів народжуваності у старших вікових групах та позитивних змін вікової структури населення (у співвідношення 5 до 1 (30 % проти 6 %), що вважатимемо загальнодержавною тенденцією. Яскраво відображають «відхилення» від цього змін в показниках народжуваності таких областей, як Сумська, Запорізька, Івано-Франківська, де зміна

рівня народжуваності відбувається також за рахунок збільшення повікових коефіцієнтів народжуваності, але вплив позитивних змін вікової структури населення значно вищий. Мамо відзначити негативні тенденції зміни рівня народжуваності за наведений період у Закарпатській та Рівненській областях (-0,5% або 5%). Традиційно, для цих областей характерні високі показники, зміни відбулися в першу чергу за рахунок змін у віковій структурі населення у тому числі й в результаті міграції. Тобто, за рахунок позитивних змін у віковій структурі реальний коефіцієнт більший за стандартизований, що підтверджує попередні висновки: за досліджуваний період відбулась як зміна вікової структури так і зміна повікових показників народжуваності, що і призвело до значного впливу на зміну народжуваності, проте ступінь впливу кожного з наведених факторів для досліджуваних регіонів є різним.

Висновки. За рахунок позитивних змін у віковій структурі реальний коефіцієнт більший за стандартизований, що підтверджує попередні висновки: за досліджуваний період відбулась як зміна вікової структури так і зміна повікових показників народжуваності, що і призвело до значного впливу на зміну народжуваності, проте ступінь впливу кожного з наведених факторів для досліджуваних регіонів є різним. Розглядаючи вплив внутрішніх чинників на зміну рівня народжуваності, зазначимо, що збільшення рівня народжуваності 2002-2012 рр. є результатом, в першу чергу, зміни повікової інтенсивності народжуваності, зокрема збільшення показників у середніх та старших фертильних групах (+40%); зниження рівня народжуваності 2012-2018 рр. – змін у віковій структурі населення, зокрема зменшення чисельності населення у молодших групах фертильного віку (-11,5 %). Оцінка впливу внутрішніх чинників за весь період свідчить про негативні зміни структури населення та поживлення репродуктивної поведінки у

середніх та старших вікових групах жінок. Для України характерні риси другого демографічного переходу [7], зокрема зменшення коефіцієнту фертильності, підвищення середнього віку жінки при народженні дитини, розповсюдження «пізнього материнства» тощо; все це має відображення у функціонування геодемографічної системи як національної, так і регіональних, а окремі складові та аспекти функціонування яких будуть втілені у подальших дослідженнях авторів. У подальших дослідженнях спробуємо застосувати методи багатовимірної статистики для встановлення просторово-часових особливостей відтворення населення, але, на нашу думку, мало визначити лише особливості розподілу в регіональному вимірі, ми, також, маємо дослідити чинники, які мають найбільший вплив на ті чи інші тренди демографічних процесів. Тому в подальших дослідженнях обов'язково розглянемо, в першу чергу, демографічну та соціальну поведінку населення в розрізі регіонів України, намагатимемось визначити ключові параметри цієї поведінки для з'ясування сили та напрямку впливу соціальних, економічних, конституційних або інших чинників. У подальших дослідженнях плануємо встановити соціально-просторові моделі відтворення населення України за допомогою комплексних методів, методів соціологічних досліджень, просторового аналізу, методів багатовимірної статистики, які на нашу думку дадуть змогу виявити всі моделі відповідно для кожної виявленої соціально-просторової моделі відтворення населення, запропонувати важелі регулювання ситуації, виявити слабкі та сильні сторони, можливості та загрози за допомогою SWOT-аналізу, обов'язкового розробити та запропонувати заходи регіональної політики спрямованої, саме, на подолання проблем депопуляції та на покращення тенденцій демографічних процесів відтворення населення.

Список використаних джерел:

1. Oppenheimer V.K. Social Demography: Role of Inequality and Social Differentiation / International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2001, Pages 14270-14276. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02086-6>
2. Аксьонова С.Ю. Особливості народжуваності у жінок середнього віку / С.Ю. Аксьонова // Демографія та соціальна економіка. 2019. № 2 (36). С. 23-38. <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.023>
3. Демографічний паспорт території регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Крімер Б.О. Трансформація народжуваності в Україні на ранніх етапах демографічного переходу / Б.О. Крімер // Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2 (33). С. 67-81. <https://dse.org.ua/archive/33/5.pdf>
6. Курило І.О. Структурні характеристики народжуваності, їх взаємозв'язки та демографічні фактори динаміки / І.О. Курило // Демографія та соціальна економіка. 2019. № 1(35). С. 11-25. <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.011>
7. Мезенцева Н., Кондрась Н. Другий демографічний перехід: витоки та концепції / Н. Мезенцева, Н.Кондрась // Економічна та соціальна географія. Випуск 73. – КНУ імені Тараса Шевченка, 2015. – С. 51-56 <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2015.73.51-56>.
8. Сегида Е. Структурно-динамические особенности рождаемости в Украине в XXI веке / Е. Сегида // Могилевский меридиан. Том 21. Вып. 1-2 (49-50). – Могилев: Могилевская областная укрупненная типография имени Спиридоны Соболя, 2020. – С. 21-26.
9. Сегида К. Суспільно-географічна концепція геодемографічної системи регіону / К. Сегида // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – Вип. 22 (1). – С. 53-62. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2017-22-09>

10. Сегіда К.Ю. Методичні основи визначення впливу структурних чинників демографічних процесів / К.Ю. Сегіда // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. – Вип. 32. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. – С. 72-80. <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2020-32-08>
11. Сегіда К.Ю., Карайченцева Г.А. Регіональні особливості відтворення населення України / К.Ю. Сегіда, Г.А. Карайченцева // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9–10 квітня 2020 р.) / за ред. Ю.М. Барського, С.О. Пугача. – Луцьк, 2020. – С. 72-76. https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29054/1/zbirnyk_SG_chynnyky_20.pdf

References:

1. Oppenheimer, V.K. (2001). Social Demography: Role of Inequality and Social Differentiation. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Pages 14270-14276. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02086-6>
2. Aksyonova, S.Yu. (2019). Osoblyvosti narodzhuvanosti u zhinok serednioho viku [The relation of the mean age of women at childbearing and fertility rate]. *Demography and Social Economy*, 2 (36), 23-38. <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.023> [in Ukrainian].
3. Demografichniy pasport terytorii regioniv Ukrainy [Demographic passport of the territory of the regions of Ukraine]. Retrieved from http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Krimer, B.O. (2018). Transformatsiya narodzhuvanosti v Ukraini na rannikh etapakh demohrafichnoho perekhodu [Fertility changes in Ukraine during the early stages of demographic transition]. *Demography and Social Economy*, 2 (33), 67-81. <https://dse.org.ua/arhive/33/5.pdf> [in Ukrainian].
6. Kurylo, I.O. (2019) Strukturni kharakterystyky narodzhuvanosti, yikh vzaiemozviazky ta demohrafichni faktory dynamiky [Structural characteristics of fertility, their connection and demographic factors of dynamics]. *Demography and social economy*, 1 (35), 11-25. <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.011> [in Ukrainian].
7. Mezentsseva, N., & Kondras, N. (2015). Druhyi demohrafichnyi perekhid: vytyky ta kontseptsii [Second demographic transition: origins and concepts]. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 73, 51-56. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2015.73.51-56> [in Ukrainian].
8. Segida, E. (2020). Strukturno-dynamicheskie osobennosti rozhdanosti v Ukraine v XXI veke [Structural-dynamic features of fertility in Ukraine in the XXI century]. *Mogilev: Mogilevskaya oblastnaya ukрупnennaya tipografiya imeni Spiridona Sobolya*, 1-2 (49-50), 21-26 [in Russian].
9. Sehida, K. (2017). Suspilno-geografichna kontseptsiya geodemografichnoi systemy regionu [Human-geographical concept of the regional geodemographic system]. *Human Geography Journal*, 22(1), 53-61. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2017-22-09> [in Ukrainian].
10. Sehida, K.Yu. (2021). Metodychni osnovy vyznachennya vplyvu strukturnykh chynnykiv demohrafichnykh protsesiv [Methodological bases for determining the influence of structural factors of demographic processes]. *Problems of Continuous Geographic Education and Cartography*, 32, 72-80. <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2020-32-08> [in Ukrainian].
11. Sehida, K.Yu., & Karaichentseva, H.A. (2020). Regionalni osoblyvosti vidtvorennya naseleння Ukrainy [Regional features of the population reproduction of Ukraine]. *Socio-geographical factors of regional development*, 72-76. https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29054/1/zbirnyk_SG_chynnyky_20.pdf [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 18.05.2021 р.

About the authors:

Kateryna Sehida – DSc (Geography), Associate Professor of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, kateryna.sehida@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Hanna Karaichentseva – Student of the Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, annkaraichentseva61098@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3242-1216>

Об авторах:

Екатерина Сегіда – доктор географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, г. Харків, 61022, Україна, kateryna.sehida@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1122-8460>

Анна Карайченцева – студентка кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, г. Харків, 61022, Україна, annkaraichentseva61098@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3242-1216>